

LES BAUMES DE LES GUILLERIES I D'OSONA EN GENERAL, COM A REFUGI AL LLARG DEL TEMPS

Xavier Roviró i Alemany i Carme Rubio i Larramona
Grup de Recerca Folklòrica d'Osona i Grup TEXTICO de la Universitat de Vic

Introducció

Baumes, coves i avencs

La llengua catalana, en una mostra de la seva riquesa lèxica, ofereix tot un ventall de termes per referir-se a les cavitats orogràfiques: avenc, balma, barbacana, cova, espluga, caverna, gruta, cavorca, bora, tuta, forat, trau, escletxa, gorja, catau, bufador, cau, covil, fou, etc. D'aquest conjunt, els tres termes més genèrics: com ara «bauma» —que és com a Osona s'anomenen les «balmes»—, «cova» i «avenc», presenten matisos significatius diversos. Així, les baumes i les coves tenen en general l'entrada, terra en dins, en pla horitzontal, de manera que l'entrada de la bauma és més ampla que fonda; la cova té la profunditat més gran que l'amplada de boca i a l'avenc l'entrada és en sentit vertical.

Les coves i baumes, a més d'haver estat aprofitades, modificades o foradades des dels inicis de la vida humana pels nostres ancestres troglodites, també s'han fet servir com a amagatall i defensa davant tota mena d'agressions. Atenent aquest darrer aspecte, el nostre treball s'ha centrat a establir les principals motivacions socials que, al llarg del temps, han induït algunes persones a trobar refugi en coves de la comarca d'Osona. A partir dels casos trobats, s'ha vist que hi ha tres raons fonamentals que mouen a cercar aquest tipus d'aixopluc: l'allunyament de la col·lectivitat per motius polítics i bèl·lics, fet que implica alguna mena de conflicte de l'individu amb les lleis i les autoritats civils i militars; la marginació social, de grat o per força, provocada per causes de tipus econòmic, sanitari, ideològic o moral, entre les quals, la pobresa és, sens dubte, una de les més significatives i, finalment, el llegendari, que al llarg del temps transforma el fet real en mític.

Trets geogràfics d'Osona en general i del massís de Les Guilleries en particular

El paisatge d'Osona —comarca de la Catalunya interior— és ric, minimalista, potent i fet a la mesura humana. La part central es caracteritza pels centenars de turons esparsos que la Geografia identifica com a turons testimoni, és a dir, petites o mitjanes elevacions terroses, el cim de les quals indica el nivell assolit pel terreny en èpoques passades. Aquests turons apareixen envoltats de rics camps de conreu que s'escampen en totes les direccions. La Plana queda resguardada per un conjunt de serralades d'altura mitjana —l'altura màxima arriba als 1700 m— que l'envolta en cercle, de manera que el conjunt dissenya una línia de l'horitzó inconfusible.

L'aspecte de la Plana pren la forma d'una olla gegantina feta de muntanyes que, si bé donen la impressió de constituir un tot homogeni, cadascuna és molt diferent a les altres: les cingleres altives i espectaculars del Collsacabra i de Sau; els puigs humits i els serrats assolellats de Puigscalm i la Creu de Gurb; els prats gairebé de tipus alpí de Vidrà i Ciuret; els sots feréstecs i profunds del Montseny; els altiplans ventats i arrugats del Lluçanès; els boscos espessos i aïllats de les Guilleries i els torrents i gorgs desconeguts de la Riera Major i el Gorg Negre. Tot plegat crea un entorn natural divers que, fins i tot en les zones més feréstegues, sap mostrar la seva cara amable, gràcies a la presència d'antigues masies i pobles petits que humanitzen el paisatge. Per altra banda, aquest territori ha inspirat moltes llegendes, fins al punt que es pot dir que cada roca o cingle, puig, bosc, sot, torrentera, pla o serra gaudeix del seu propi relat mític.

Dins de la comarca, les Guilleries constitueixen un entorn privilegiat a l'hora de trobar aïllament i refugi, com ho prova el fet que hagi estat una de les zones preferides pels osonencs a l'hora d'evadir-se de conflictes socials i polítics. Abraça el vast territori de muntanyes arrodonides que se situa al llevant de la Catalunya interior i s'estén des de la vall del Ter, al sud del Collsacabra, fins a enllaçar amb el massís del Montseny. El seu nom: les Guilleries, o la Guillaria, es va començar a utilitzar en el segle XVIII, atès que anteriorment es coneixia com la Muntanya d'Osona.

1. Viure a baumes i coves per raons polítiques i bèl·liques o les baumes d'emboscats

Les coves de bandolers

Els bandolers han estat personatges singulars de la història social del nostre país, on sovint se'ls ha caracteritzat com a herois anònims i desconeguts que han portat una vida intensa, plena d'il·lusions, persecucions, violència, perills, amor i desenganys. Alguns d'ells s'han convertit en autèntics personatges romàntics, perquè arriscaven la vida en la lluita i, a més, defensaven els més dèbils; d'altres, en canvi, estan mancats d'aquesta dimensió noble. El fet és que al voltant d'aquests personatges s'han creat moltes llegendes que relaten les seves proeses.

Dins la mitologia creada al voltant dels bandolers, es pot dir que cada terra en té un de propi, que tant pot ser protagonista de les fetes més macabres com de les més heroiques. En Serrallonga, el Cabré, el Serraller, en Rocaguinarda, en Massana, el Fadri de Sau, en Tocasson, els Moreu, en Tallaferro, en Trucafort, els Coixart, en Capablanca, en Carrasclat, en Plançó, en Pere Joan Sala, en Quico Sabater, en Mansuet, l'hereu Perelló, etc. són alguns dels lluitadors —bandolers, bandits o maquis— més recordats.

A la comarca hi ha nombroses coves de bandolers: la Fossa del Vilar o Fossa d'en Tocasson, a Taradell; les Cuines d'en Rocaguinarda, també en el terme de Taradell; la Mina dels Bandolers, a Pruitt, prop del camí de les Marrades, que els bandolers la feien servir d'amagatall i també de «zulo»; la bauma del castell de la Fossa, conegut

popularment com a Castell de la Força, de Tavertet, que es diu era utilitzat com a presó per en Serrallonga; el cingle dels Tres Còdols, a Oristà, l'amagatall d'en Rocaguinarda; la Bauma de les Piques a Tavertet, també refugi d'en Serrallonga; el Pujolet de Tavèrnoles, elegit per en Bou; la cova dels Trabucaires de Taradell, etc.

Els carlins

Les guerres carlines han deixat un pòsit molt gran en la memòria de la nostra societat. Dels carlins s'expliquen moltes històries i llegendes i perviu una microtoponímia carlina força rica. A la cultura oral també s'hi troben moltes dites i cançons que en fan referència i, fins fa ben poc temps, algunes relacions socials encara es veien afectades per aquelles guerres.

Tot i no haver estat el tipus d'amagatall habitual dels carlins, en alguna ocasió, les baumes també es van utilitzar com a recer. És el cas de la Bauma del Carlí, enlairada a la riba esquerra del torrent del Molí Vell, i la Bauma dels Carlins, que es troba sota el camí de la Serra a la riba esquerra del torrent de Baumadestral, totes dues en el terme de Tavertet.

Els deixats de guerra: bandits, trabucaires, lladres...

Una conseqüència de totes les guerres és la dels «deixats de guerra», és a dir, aquells que un cop acabat el conflicte no s'adapten a la nova situació i s'aparten de la societat o se'ls margina per raons diverses. En Boquica, Josep Pujol, Joan Serra conegut com en La Pera i molts d'altres són exemples de bandits sorgits, en aquests casos, de la Guerra del Francès. El mateix li va passar a En Bou, un antic lluitador carlí que vivia amagat en petites baumes prop del mas Pujolet de Savassona i que va acabar convertit en un vulgar lladre.

Uns altres «deixats de guerra» van ser els trabucaires, que van continuar lluitant amb els trabucs, però ja no ho feien per una causa comuna, sinó pel propi interès. A Taradell hi ha la Bauma dels Trabucaires, que és on la gent diu que s'hi amagaven. Per pujar-hi feien servir una llarga escala de fusta que posaven o treien a conveniència.

Els emboscats

Els boscos també han estat l'amagatall preferit de molts homes de la comarca que no volien anar a la guerra. Com comenta Corral, P. (2006), en referència a la Guerra Civil espanyola, no ha estat fàcil donar a conèixer la qüestió dels homes que no van voler participar en el conflicte bèl·lic. De fet, la figura del desertor, que, per altra banda, és tan comú en totes les guerres, ha estat obviada durant molt de temps tant per part del bàndol franquista com del republicà, perquè aquest tema no encaixava bé en el relat força mitificat de la Guerra d'Espanya que van construir entre tots. La realitat és que molta gent es va resistir a anar a la lluita i la millor prova és que el reclutament va ser forçós a tots dos bàndols. L'opció de

negar-se a complir amb les ordres militars va ser seguida per un gran nombre de persones de tot l'Estat, fins al punt que s'ha parlat de l'anomenat «exèrcit invisible» (Corral 2017). Sense tenir en compte altres conflictes anteriors, durant els tres anys de la Guerra d'Espanya, de 1936 fins al 1939, van ser molts els cridats a files que a Osona, per fugir de l'exèrcit, es van amagar al bosc. Aquest treball es centra en tres perfils concrets: els quintats que no es van arribar a allistar, els soldats fugits un cop incorporats a l'exèrcit i d'altres persones perseguides per raons de tipus econòmic, ideològic o d'altra índole.

Durant la Guerra d'Espanya, tal com ja havia succeït amb la Guerra d'Àfrica, per exemple, l'opció d'amagar-se al bosc sovint hi anava lligada al coneixement del terreny i a comptar amb un suport logístic, per a l'abastiment. A Osona hi havia un gran nombre de cases de pagès que gestionaven el territori, fet essencial per a la supervivència dels emboscats ocults a la muntanya. En general, el mas col·laborador era o bé la casa pròpia del desertor o bé la de familiars, amics o persones de confiança. En aquests indrets, lluny dels nuclis urbans, la vida quotidiana d'aquests homes consistia a continuar treballant en les feines del camp amb discreció, de manera que, davant qualsevol indici de perill, sobretot durant el dia, poguessin fugir al bosc on coneixien amagatalls dissimulats i de difícil accés, des d'on controlaven la presència d'estranyes. Alguns emboscats, però, no ho tenien tan senzill i s'ocultaven al bell mig del bosc, sota romeguerars. En aquests casos, els boscos *bruts* de les Guílleries, dits així per estar plens de romegueres, esdevenien un recer idoni. En efecte, els boscos poblats preferentment per pinars, rouredes i alzinars tenen el sotabosc ple de matolls espinosos, cosa que fa impracticable el trànsit de persones.

A la comarca hi va haver nombrosos casos d'homes que, per no anar a lluitar al front, es van amagar al bosc. Segons el treball inèdit de Gemma Font i Mas (2010), una de les zones preferides pels desertors que van fugir del front i també pels que s'hi aturaven en el viatge cap a França, va ser la de Tavertet, a les muntanyes del Collsacabra, en concret cap a la zona de l'Avellanosa, prop de la casa de l'Avenc. Durant la Guerra i també en els primers mesos del franquisme, s'hi van ocultar alguns membres de l'antic Ajuntament Republicà. Segons es deia, molta gent del poble coneixia l'existència d'aquells amagatalls i, per ajudar aquells fugitius, de tant en tant, «els portaven cistells amb menjar» (Font i Mas 2010: 131). Font reproduïx les xifres corresponents al nombre d'homes que no es van presentar a files a molts dels ajuntaments de la comarca, des de l'any 1930 fins al 1939. La quantitat dels cridats a files que no es van incorporar a l'exèrcit era força alta, i pel fet de tractar-se de poblacions petites on la lleva afectava pocs homes, en alguns moments el nombre d'*absents* va arribar al 50% (Font i Mas 2010). El cas és que la presència dels emboscats encara és viva en la memòria de la gent. Algunes famílies ho consideren un record dolorós del qual no en volen parlar; d'altres, en canvi, han facilitat informacions detallades.

2. Viure a baumes i coves per raons socials

La marginació

Una de les causes principals de la marginació és, sens dubte, la pobresa, que sovint va relacionada amb altres mancances. Per una banda, hi ha els defectes físics, les malalties contagioses i les alteracions psíquiques; per l'altra, la prostitució, la drogoaddicció, les fòbies, etc. Això sense tenir en compte la pertinença a comunitats itinerants, com ara el poble gitano, que tradicionalment ha viscut al marge de les normes i lleis de la societat organitzada. En aquest sentit, per exemple, consta que a Vic, fins als anys seixanta i principis del setanta, diversos grups de gitanos acampaven sota el pont del Remei.

Sempre hi ha hagut persones que, per diferents motius, han viscut fora de la societat i han cercat qualsevol indret que els proporcionés un mínim d'abric: cases abandonades, racons solitaris, solars, forats, coves, baumes, ponts, remolcs, cotxes, fàbriques en desús o cabanes. Es tracta de sectors de la població que no acostumen a quedar reflectits per la historiografia oficial i dels quals sovint costa molt trobar alguna mena d'informació. Amb tot, aquest fenomen sempre ha afectat un percentatge significatiu de la població i ha tingut continuïtat en el temps.

Pel que fa a l'habitatge de coves i baumes de la comarca en èpoques diverses, hem pogut recollir alguns exemples:

La Bauma de Torrents o la bauma de la Riteta

La història de la Bauma de Torrents, coneguda més endavant com la Bauma de la Riteta, es remunta a començaments del segle XIX, durant la Guerra del Francès. Quan l'exèrcit de Napoleó s'acostava a Folgueroles, molta gent va aprofitar per fugir i es va amagar al bosc o a la muntanya fins que la situació es calmés. Dues famílies emparentades, els Parés i els Lluçà de la Ricardera, també van abandonar la seva llar. Així, tots plegats es van dirigir cap al bosc, carregats amb els estris necessaris per subsistir durant una temporada lluny del poble. L'indret elegit va ser la Bauma de Torrents, que es troba sota una pedra immensa, ben dissimulada i encofurnada enmig de la frondosa vegetació de la бага. Aquest punt garantia el subministrament d'aigua, per trobar-se prop de la font del Foquers i de la font de la Reineta.

Es diu que, quan van arribar a la bauma, es van adonar que havien oblidat un element imprescindible: la sal. Per aquesta raó, mentre la família s'hi instal·lava, els dos cosins, els homes joves de la família, van tornar al poble a buscar-la. Quan tornaven carregats amb la sal, dos soldats francesos els van detenir i, com a represàlia, els van immobilitzar amb cordes i els van torturar ficant-los la sal pel nas i per la boca, fins a ofegar-los. Anys després, en record d'aquesta mort horrible, els seus familiars van aixecar, al lloc mateix on van ser assassinats, la creu que es coneix com La Creu del Francès.

A banda d'aquesta història, la Bauma de Torrents és avui coneguda com la Bauma de la Riteta, per ser aquest el nom d'una de les dones que la va ocupar amb les

seves filles durant uns anys del segon terç del segle xx. El cas d'aquesta dona es pot relacionar amb el fenomen de l'existència de dones soles, vídues amb fills o dones velles, que sobreviuen al bosc o en altres indrets, allunyades dels nuclis poblats. Aquestes dones, que no tenien recursos ni vivien sota la protecció i el control d'un home, eren considerades com a perilloses per la societat patriarcal (Prat 2007: 87-108), que les veia com una amenaça. De fet, es tracta de casos que venen de molt antic i no costa gens relacionar-los amb les dones velles i bosqueroles que són tan comuns a les rondalles ni tampoc emparentar-les amb el fenomen de la bruixeria (-Caro Baroja 1981), protagonitzat sovint per dones amb coneixements de medicina natural i de màgia, que vivien al bosc.

Pel que fa al cas de la Riteta, en el seu temps moltes de les pors ancestrals havien estat superades, però en ple segle XX aquesta dona sola amb fills encara va subsistir refugiant-se amb la seva família dins una bauma, fora del nucli urbà. A Folgueroles encara queden testimonis entre la gent gran que conserven viu el record de la Riteta, tot i que eren infants de pocs anys quan la van conèixer. Les dades més completes sobre aquesta dona les va obtenir el GRFO a partir de l'entrevista mantinguda el 22 de febrer de 2018 amb el matrimoni format per la Mercè Verdaguer, de 82 anys —els seus records es remunten a començaments dels anys quaranta, quan era una nena de cinc o sis anys— i per en Miquel Sala, de 82 anys, de Folgueroles.

Pel que fa a la configuració, la cavitat de la Bauma de la Riteta és d'unes mides relativament grans, atès que l'altura del sostre permetia que una persona pogués estar dreta a l'interior. No disposava de llum ni d'aigua, tampoc de comuna o de vàter. Era un espai humit i fred on no s'hi havien fet parets, només s'hi havia encastat una mica de terra pels costats i a l'hivern s'hi posaven branques d'arbre per tal que el cobert quedés més arrecerat. Quan convenia, es feia foc a dins, com ho prova el fumet del sostre (Vilà 2015). Tot i les escasses condicions d'habitabilitat de la bauma, hi va viure gent fins als anys seixanta del segle xx. Es troba en un indret força amagat, a la бага de Torrents, a les envistes del poble de Tavèrnoles i no queda pas gaire lluny del sender de petit recorregut PR-C0 quan passa a la vora de la masia del Foquers.

Segons la Mercè Verdaguer, la Riteta era vídua, o sense parella coneguda, i mare de dues o tres nenes. Va viure durant uns anys a la bauma i es guanyava la vida captant. A més de demanar almoïna, la dona anava als masos propers, com ara el Foquers, d'on era la Mercè, a buscar palla per dormir a la nit. També anava a buscar aigua a la font, on xerrava amb les dones del poble. Després, la gent del mas de Torrents, com li havien explicat ells mateixos a la Mercè, se la van endur a una cabana que tenien prop de casa seva perquè pogués viure en millors condicions que a la bauma.

Segons la Mercè, també altres persones van habitar aquella bauma. A les nenes i nens del poble els feia una mica de por passar-hi a prop per la carretera, perquè sabien que allà sempre hi havia gent. Recorda que a començaments dels 50 ella treballava a Salou, on, com moltes altres noies, es guanyava la vida. Les noies tornaven

a casa al vespre pel cantó del Juclar, a les onze o quarts de dotze de la nit i, quan passaven prop de la bauma de la Riteta, sobretot a l'hivern, veien el foc que hi havien fet. Des de Tavèrnoles se'ls podia distingir molt bé, tots als voltant del foc, cantant i fent gatzara. També hi va viure molt de temps un noi alt que se'n va fer l'amo. Per demanar almoïna, ell feia veure que era cec, però la gent ja s'adonava que no ho era gaire. En aquells anys, 1950 o 1952, es va fer venir la Marededéu de Fàtima, i com que aquell noi tenia un nen, seguia la Marededéu de Fàtima amb la criatura a coll demanant almoïna. La gent el considerava força eixerit i s'hi va estar força temps a la bauma. De fet, segons la Mercè, aquella gent no molestava ningú, només volia viure. Avui, l'aspecte de la bauma és descurat, hi ha brutícia i la vegetació arriba fins a l'entrada mateixa.

Per la seva banda, en Miquel Sala comenta que un dels homes que hi va viure es deia Joan i anava amb una dona que es deia Maria. De vegades, només hi anaven a dormir, i allí hi havia raons i baralles perquè, dedueix en Miquel, tots volien un espai determinat i allí tothom era l'amo i, a més, el vi que havien begut, també hi contribuïa. Després d'un temps, la Maria va deixar el seu company i se'n va anar. A la bauma hi van anar altres dones, com la Llúcia, que era originària d'un poble prop de Girona i duia unes ulleres sense branques, lligades amb un cordill. També es guanyava la vida captant i li agradava donar conversa a les dones del poble, d'aquesta manera sovint aconseguia que li donessin menjar. Sala recordava que durant la Guerra alguns homes s'hi van amagar i les dones d'algunes famílies de Folgueroles els ajudaven.

També a la Bauma del Pellaire —barri del Passavant de Folgueroles— vivia gent pobra. El Pellaire era un home que rebia aquest motiu perquè anava per les cases a buscar pells de conill que després venia a les pelleries. En aquest indret hi va viure una llarga temporada amb la seva dona, que era coneguda com «La Pellaire». Segons recorda la gent, a les nits, la dona feia de prostituta i trobava clients entre els passavolants, els *pòtols*, i algun home del poble. Es diu que cobrava un *xavo* pel servei, quantitat que devia ser irrisòria. La bauma va desaparèixer quan aquell indret el van barrinar per treure pedra.

Un cas molt més recent d'exclusió social és l'ocupació d'unes baumes i forats coberts per pedres que es troben sota Sant Feliuet de Savassona, on fa uns deu anys es va refugiar un jove que, a causa de la seva addicció a les drogues, tenia problemes de relació amb la gent. Allí va viure una llarga temporada, concretament en un forat que deixa obert una enorme pedra del Pla de Sant Feliuet.

Un cas específic de marginació: les baumes-masia

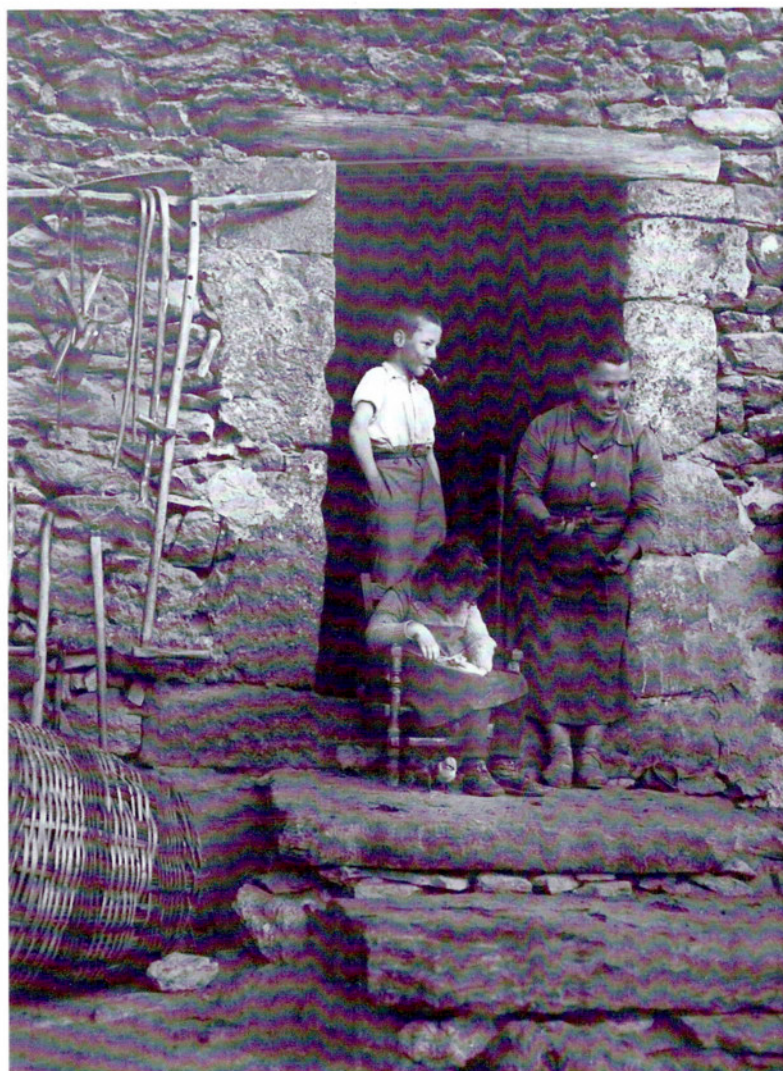
Des de temps antics, hi ha masos que s'han construït aixecant parets al voltant d'una bauma, aprofitant les estructures naturals. Algunes d'aquestes masies tenen avui un gran interès arquitectònic i social. Tot i la seva condició de cases de pagès, es poden considerar també com a llocs de refugi, perquè sovint les habitaven famí-

lies marginades, aïllades de la resta de masies del terme.

Com a exemple, ens hem centrat en la bauma-masia dels Teixidors, per la seva grandària i per haver estat habitada fins al 1952. El juny de 1950 alguns joves de Torelló la varen visitar i van conversar llargament amb els seus habitants. D'aquesta trobada se'n conserven testimonis fotogràfics, dibuixos i notes sobre l'habitatge. Aquesta bauma-masia es troba a 995m d'altitud, a la falda de la serra de Milany, al Ripollès, encarada a migdia al fons d'una petita vall assolellada. Quan el torrent del castell de Milany baixa ple, es forma una petita cascada d'aigua que cau per davant de la bauma. La cavitat té una llargada d'uns 80 m i una profunditat que oscil·la entre els 3 i els 20 m i una altura de 15 m a la part més externa. La part habitada estava formada per set habitacions, tres de les quals tenien ventilació exterior. Les parets eren de pedra i calç amb una amplada d'uns 40 cm. Dins les habitacions, l'altura solia estar entre el 1'80 i els 3m, i la temperatura es mantenia força constant durant tot l'any. La resta de la bauma es repartia entre les corts dels xais —a la part més oposada—, les corts dels porcs i les vaques —a la part central— i una altra part es destinava a guardar l'herba, la palla i el menjar del bestiar, així com el carro i tots els estris de pagès per treballar la terra. Les gallines corrien arreu sense lloc específic per ser-hi.

L'última família que la va habitar era un matrimoni i dos fills. Segons expliquen, el nen era molt espavilat, mentre que la nena presentava deficiències psíquiques i físiques força greus. Com es veu en la foto, el nen fumava amb pipa, un hàbit que

Pàgina anterior,
visió general de la
part habitada de la
bauma masia dels
Teixidors. Any
1950. Col·lecció
fotogràfica «La
vall de Torelló.
Història i geografia
en imatges». Autor:
Ramon Vinyeta.
Arxiu municipal de
Torelló

En aquesta pàgina,
la mestressa, el fill
i la filla al portal
de la bauma masia
dels Teixidors. Any
1950. Col·lecció
fotogràfica «La
vall de Torelló.
Història i geografia
en imatges». Autor:
Ramon Vinyeta.
Arxiu municipal de
Torelló

deien que havia començat als quatre anys, quan algú els va recomanar que fumés per eliminar els cucs. És probable que la malaltia de la filla hagués contribuït perquè aquests masovers acceptessin viure en situació d'aïllament perllongat, tot i fer més complicat l'accés als centres sanitaris.

El grup que els va visitar contava que el tracte amb els diferents membres de la família va ser cordial i alegre. Cada diumenge anaven a ofici a Llaers, a 40 minuts de distància a peu. Aquell era l'únic moment de trobada amb els veïns, de saber les notícies, fer tractes i coneixences. A l'estiu i durant l'època de bon temps, treballaven al camp, mentre que a l'hivern reparaven els desperfectes de la bauma-masia.

Conreaven unes 6 o 7 quarteres de terra, les quals es trobaven als voltants de la bauma en feixes esglaonades. No tenien escassetat d'aigua, ja que la recollien amb canaleres des de diferents llocs: d'una surgència propera, del torrent i directament des de la cascada per mitjà d'una planxa en forma d'embut i un tronc d'arbre buit

com a canal. Disposaven també d'un dipòsit natural de 800 litres, situat a dins mateix de la bauma.

A banda d'aquesta bauma-masia d'Els Teixidors —també coneguda com a Burbau— n'hi ha d'altres repartides per la comarca. Només al Collsacabra se'n compten 98 que havien estat habitades, moltes de les quals com a baumes-masia: la Caborca, el Sucal, la Clota, Baumallera, la Feu Xica, Grau Nyer de baix, la Mesquita, la Corbera Vella, de les Piques o cova de les Baumes,... Altres baumes-masia són: Ferrers, Baumassa, Fleus, Xuriguera al sector de Llaers, ja fronterera amb el Ripollès; Esplugu Vella i cova de les Monges, en el terme de Sant Sadurní d'Osormort i a Salou i Santa Magdalena, de Masies de Roda.

3.Les baumes com a refugi per raons morals:
prohibicions, erotisme, prostitucions...

La bauma de la Baronessa

Aquesta història llegendària se situa a la baga del castell de Savassona, en el terme de Tavèrnoles, on hi ha una gran bauma amb una font amb taules i bancs per poder passar l'estona. S'hi arriba per un camí molt ample i planer, el passeig de la Baronessa, i es pot sortir per un camí estret i dret, de difícil accés, que comença pel cantó oposat al passeig per on s'arriba. Es diu que el Baró se'n va anar a les Creuades i va deixar la Baronessa al castell sota la vigilància d'un criat jove i fidel. Van passar anys sense que cap notícia del Baró arribés al castell. Cada tarda, la Baronessa i el criat sortien a passejar, a peu o a cavall, cap a la font. I tant de temps van estar junts que es van enamorar. Anaven molt confiats que, si el Baró tornava, el veurien arribar a cavall pel passeig que duu a la font. Ara bé, quan això va succeir, el Baró va elegir el caminet estret i de mal trepig que hi ha a l'altre cantó i va trobar la seva dona i el criat desprevinguts. Diuen que, cec de fúria, els va matar sense cap més explicació. A partir d'aquell moment, el Baró va viure trist i ple d'amargura per sempre més.

Afirmen que, encara ara, les nits de lluna plena es pot veure passejar per la baga de la font l'ànima en pena de la Baronessa que vaga sense repòs, vestida de blanc com el dia en què el seu marit la va matar. Ara bé, com que només aquells a qui la seva dona els posa banyes poden veure el fantasma de la Baronessa, són ben pocs els que afirmen haver-la vist.

El collet de Pisanúvies

El collet de Pisanúvies es troba a la serra de Mateus, al Collsacabra. Una vegada el marquès de Sant Esteve d'en Bas volia casar el seu hereu, a qui no hi havia manera de trobar parella, perquè era un taujà, és a dir, un noi no gaire espavilat. El marquès va fer mans i mànigues per trobar-li una xicota i finalment ho va demanar al rector de Falgars. Pocs dies més tard, el rector li va trobar una bona família amb una noia casadora: la pubilla del mas Alou, de Pruit. El que no sabien, però, era que la

noia, jove i maca, ja tenia un pretendent: el pastor de Pujolriu, amb qui s'hi havia mig emparaulat. Quan el seu pare li va comunicar que la pretenia aquella gent rica, ella s'hi va oposar, perquè només estimava el pastor i va dir que no es casaria amb ningú més. Però en aquells temps les coses no eren fàcils per als joves, i el pare de la noia i el del ric babau van fer tractes i van acordar data i lloc del casament i també els beneficis econòmics que obtindria la família de la núvia.

Tot i la resistència i els plors, la noia va haver de creure, perquè tracte era tracte. Quan va arribar el dia del casament, la comitiva del nuvi va sortir de la vall d'en Bas muntada damunt riques cavalleries cap a la parròquia de Falgars, on es faria la cerimònia; mentrestant els pares i familiars de la núvia van partir de l'Alou a peu amb la protagonista de la festa muntada dalt d'una bonica euga. Arribat el seguici al collet des d'on s'entreveu Falgars, la núvia va demanar que s'aturessin, perquè en tenia necessitat i, per preservar-ne la intimitat, es va amagar darrere unes mates. Com que la núvia trigava a sortir de rere els matolls, la família va suposar que, amb tota la roba que portava, deuria tenir més feina de l'habitual. A la fi, passada molta estona d'espera, la mare la va anar a buscar, però de la noia no en va trobar ni rastre. Es veu que la jove i el pastor ho tenien tot ben estudiat. La núvia va seguir un corriol petit i amagat que molt poca gent coneixia, i va arribar a una petita bauma que es troba a mitja cinglera del Grau. Allà es va trobar amb el pastor que l'esperava i s'hi van quedar amagats durant uns quants dies, fins a estar segurs que ja no els buscaven. De fet, encara ara ningú no sap on es van amagar exactament ni què va ser d'ells, però tothom assegura que es van casar i van viure feliços.

4. La irrupció del llegendari

Llocs de culte, penitència i persecució

Dins la mitologia religiosa, hi ha casos de baumes i coves que han acollit penitents i homes sants, com es recull en aquest text, recollit pel GRFO en una entrevista amb Àngela Arimany, de la Sala Vella de Viladrau:

«Sant Segimon era un senyor, de qui deien que era fill del rei de Borgonya. Va marxar dels seus pares i se'n va venir a la muntanya de Sant Segimon. Aquí s'estava tota la setmana i només menjava que herbes. I un dia de cada setmana anava a Sant Marçal a buscar un pa d'ordi. Com que el feien de farina d'ordi, era tan dolent, que no es podia menjar. I així va passar molt temps. Els seus pares no sabien on era, però els van dir que en aquesta muntanya hi havia una persona que feia oració. I els pares van anar a veure qui era aquella persona. I així van acabar trobant el seu fill que feia oració. Encara que ell no ho volia, els pares se'l van emportar al seu país i, quan van arribar, totes les campanes es van posar a tocar. Ara bé, la seva vida no va durar gaire, perquè va morir a les poques hores, i per això el van fer sant. I d'aquesta capella sempre se n'ha dit i es dirà de Sant Segimon.»

La llegenda dels Sants Màrtirs

La llegenda dels Sants Màrtirs segons la narració basada en la conversa mantinguda amb la Lola Cases de Vinyoles d'Orís:

«Els Sants Màrtirs eren uns sants, fills de Vic, que, quan eren joves, els van perseguir, perquè s'havien fet cristians. Els joves es van anar a refugiar a prop de Sant Hipòlit, a la бага de Santa Llúcia. Allà van trobar una cova molt amagada, on s'hi podien estar sense que ningú se n'adonés de la seva presència. Però, com que no tenien res, només algunes herbes del bosc, la fam se'ls menjava. Prop de la cova on s'amagaven, hi havia una casa molt gran, el mas Quintanes. De l'amo d'aquesta casa deien que era molt garrepa i sempre deia a les seves criades:

—No doneu pa als gossos, que us despatxaré—.

Però elles sempre els donaven algun rosegó, als pobres gossos de la casa. L'amo ja ho sabia, però, com que en el fons era prou bon home, tampoc no els deia res. Una vegada es va adonar que, des de feia una temporada, els gossos agafaven el tros de pa amb la boca i se l'enduien, sense menjar-se'l. I sempre se n'anaven pel mateix cantó.

Així que un dia, l'amo els va seguir per saber què feien amb el menjar, i així va arribar fins a la cova on es trobaven el nois. Després de veure com els gossos deixaven el menjar i se'n tornaven cap a la casa, va anar a parlar amb els nois. Llucià i Marcià, ben espantats, li van explicar per quins motius s'amagaven a la cova i l'amo de Quintanes els va prometre que no ho diria pas a ningú.

A partir d'aquell dia l'amo deia sempre a les criades:

—Doneu pa als gossos, doneu pa als gossos!—

I elles, de vegades, els hi donaven alguna cosa més que pa.

A la fi, no se sap com, els van capturar i se'ls van endur a Vic, on els van cremar a la plaça dels Màrtirs. Temps després, l'amo de Quintanes va fer aixecar una capelleta allà on s'havien amagat aquells dos màrtirs per pregar per ells.»

La cova del Penitent de Casserres

Al municipi de l'Esquirol, a la riera de les Gorgues, hi havia la Bauma de les Gorgues o dels Sàlics. Durant molts anys hi va viure el Penitent de les Gorgues, dit així pel seu aspecte místic, atès que lluía una llarga barba i vestia com un anacoreta. La gent pensava que feia penitència per les malifetes que havia perpetrat. Amb el temps va ocupar una altra bauma: la cova del Penitent, que es troba sota mateix del monestir de Sant Pere de Casserres. Sembla que allí hi va viure molts anys sol, sense més companyia que els ocells i animalons del bosc. Aquella bauma ja s'havia utilitzat segles abans per un altre solitari vingut de terres llunyanes, aquest «sant de fora», finalment va anar a viure a una casa que va rebre el nom de *Senfores*. Avui la petita Bauma del Penitent resta submergida sota les aigües del pantà de Sau.

Les coves i les marededéus

La Mare de Déu és un dels éssers sagrats més populars a Catalunya. Se la reconeix com a mare de la vida i de la natura i, per això se la relaciona amb les coves, baumes o forats. Ella mateixa va donar a llum en una cova de Betlem i potser per això són moltes les imatges de la Mare de Déu trobades dins una cova: la Mare de Déu de la Bauma de la Salut, al Cabrerès, i les de Cabrera, Mognony, el Coll, Rocaprevera, etc. I també de fora de la nostra comarca: la de Montserrat, de Llorda, de la Bauma o de Sorita.

Moltes capelles i santuaris de Catalunya deuen el seu origen a la trobada mi-

raculosa de la imatge d'una marededéu. Així, la Mare de Déu de Cabrera, de l'Esquirol, la van trobar unes cabres en una lleixa penjada al cingle, prop del santuari. Quan les cabres passaven pel costat d'un arbre s'agenollaven i els pastors, estranyats, van gratar en aquell punt fins a trobar la imatge. D'aquí ve el nom de Mare de Déu de Cabrera. Un miracle conegut és el d'un burro que, quan l'engegaven, sortia disparat i agafava amb les dents tot allò que trobava. Quan arribava a la vora del cingle, aguaitava les eugues del prat de baix i bramava amb totes les seves forces. Una vegada va ensopegar amb una nena petita i també se l'endugué cap al cingle. Un cop allà, va bramar com solia i va deixar caure la criatura pel cingle. El pare de la nena, desesperat, va córrer cinglera avall amb una cistella per a recollir els trossos. Ara bé, per miracle, va trobar la nena que pujava plorant, perquè havia perdut una sabata. Molt content, el pare li va dir: —Ui, una sabata no és res!— I la nena, va deixar de plorar i li va dir: —Si em pagueu un vestit m'hi torno tirar. I així ho va fer, però aquest cop va morir aixafada per la caiguda.

Coves habitades per éssers fantàstics

Es creu que moltes coves i baumes estan ocupades per personatges fantàstics. Com que aquests éssers s'oculten de l'ull humà, sempre cerquen un lloc amagat per viure. Sovint les bruixes es reunien en baumes colgades entre la malesa i el rocam. Així, la bauma de la Quintana, a Oristà, era el lloc on es congregaven les bruixes de la rodalia abans d'anar a fer malvestats.

Es diu que en algunes coves hi ha un passadís que baixa directament a l'infern: al Gorg de la Trapa, a Rupit, Sant Miquel va enviar el dimoni després de la lluita des del castell de l'Investida; altres punts d'entrada a l'infern són el Forat del Diable, al Vallès; el Forat de Sant Ou, al Ripollès; o el Gorg de Llitons, a Osona.

A les baumes grans viuen els gegants lluny dels humans, i els ogres hi porten les seves víctimes per devorar-les. A la de Crespià, a l'Empordà, una nena va vèncer un gegant, i a la de Simanya, al Vallès, hi vivia un ogre que es menjava les criatures.

Les coves més llargues i emboscades són patrimoni dels condemnats que s'hi han d'amagar fins a rebre el perdó. El Comte Arnau entrava a cavall pel forat de Sant Ou, al Ripollès, i a través de passadissos subterranis arribava a les coves de Ribes, des d'on es dirigia cap al convent de la serra de Sant Amanç, on exercia el dret de cuixa.

Les coves i baumes més misterioses guarden tresors esplèndids, com ara la cova de la Mare de Déu del Coll, on un drac ferotge custodiava el tresor, que encara deu ser-hi, perquè ningú no hi ha entrat mai.

En els paratges més caòtics, plens de forats i baumes les goges s'hi troben com a casa. També alguns follets hi campen a plaer, com ara els diminuts Llitons o Nitons, que viuen en el gorg de Llitons, de Folgueroles. Mai ningú no els ha vist, però tothom sap que són molt petits. Si algú passa de nit pels voltants del gorg

o fa la migdiada, aquests follets entren al seu cos a milers, pels forats del nas, les orelles, els ulls i la boca i el deixen ennitonat, és a dir, sense memòria, desorientat i mig beneït.

Coves d'Encantades

Les encantades formen un univers mític paral·lel al món dels humans i viuen en coves situades a mitja paret d'un cingle i a la vora d'una font aigua. Només el llibre de les Set Sivelles permet entrar en aquestes coves. A Osona n'hi ha moltes, cadascuna amb la seva llegenda: a Sau; al torrent de l'Oratori (Viladrau), als Bufadors de Beví, a Ribes, a Queralbs, a Gombrèn, a Pardines, a Campdevàrol, a la Tosca del Pinetar, a Vallfogona, al cingle dels Sorreigs, als Ferrers (Besora) o a Roda de Ter. Les coves de Ribes o forats de les Aigües de Ribes pengen a mitja cinglera en un lloc de difícil accés. Es diu que la filla d'un rei, fugint d'un enemic del seu pare, hi va anar a reposar. Les encantades que hi vivien la van acollir i, com que era molt bella, la van convertir en la seva reina. Per bé que molts joves van provar de desencantar-la, cap no ho va aconseguir. Es diu que dins la cova hi havia un tresor custodiat per un serpent de molts caps.

Al cingle de Casadevall, del terme de Rupit, hi havia una cova on només hi podia entrar un grup format per un nombre senar de persones. A dins hi havia un tresor, però per obtenir-lo calia llegir el llibre de les Set Sivelles. Molts ho havien intentat, però era impossible, perquè al llibre li faltava l'última pàgina. Encara avui es creu que algú el conserva amagat. Al mateix cingle hi ha aquesta dels Encantats, que és la de baix, i la del Dimoni Gros, que és la de més amunt.

A mitja cinglera de l'Avenc, a Taverdet, hi ha una cova d'Encantats, que també guarda un tresor. Un home de Vic va poder entrar-hi gràcies al llibre de les Set Sivelles i es va fer tan ric que va poder obrir una fonda a Vic, però mai no va dir a ningú d'on havia tret els diners.

En un altre forat dels cingles de l'Avenc hi vivien uns frares que mai no es deixaven veure. Quan algú volia fer desaparèixer una persona, la deixava lligada davant d'aquest forat, i els frares se l'enduïen cap a dins i mai se'n tornava a saber res més.

Al forat de Roca Feliu de Falgars, al Collsacabra, no s'hi podia entrar amb cap cosa beneïda. Una vegada uns homes hi van entrar, però com que un d'ells duia un escapulari, quan va arribar a baix, li van dir: —Treu-te això! Tu no hi pots entrar!— i l'home va anar a fora i es va treure l'escapulari. Quan va tornar al forat la baixada li va ser molt més fàcil que quan duia una cosa beneïda, i un cop a baix ho va trobar tot il·lumina

Referències bibliogràfiques

- CARO BAROJA, J. (1981), «Cuestiones de antropología en torno a la mujer», dins *La mujer en el mundo contemporáneo*. Madrid, Universidad Autónoma de Madrid.
- CORRAL, P. (2006), *Desertores. La Guerra Civil que nadie quiere contar*. Barcelona, Debate.
- (2017), *Desertores. Los españoles que no quisieron la Guerra Civil*. Córdoba, Almuzara.
- FONT I MAS, G. (2010), *Desertons*. Treball inèdit presentat al Premi Plana de Vic. Arxiu Episcopal de Vic.
- PRAT, J. (2007), «La mitologia malèfica de les bruixes» dins *Estudis Altafullencs* 31. p. 87-108.
- ROVIRÓ, X. (2000) *100 llegendes de la Plana de Vic*. El Farell
- (2009), «La creu del Francès» dins la revista *La Falguera*. Ajuntament de Folgueroles número 30.
- (2002) *Serrallonga, el bandoler llegendari català*. El Farell
- (2006) *Perot Rocaguinarda, cap de bandolers*. El Farell
- (2014) *El Camí Ral de Vic a Olot. Itinerari i històries*. El Farell
- (2017) *Montseny. Històries i llegendes*. El Farell
- VILÀ, A. (2015), «La Balma de la Riteta» dins la revista *La Rella. Full informatiu del municipi de Tavèrnoles*.